

A HOMÁLYBÓL

OLÁH GÁBOR PÁRIZSBAN*

A párizsi út tervéről először 1908 márciusában olvashatunk Oláh Gábornak Gyökössy Endréhez szóló levelében.¹ Ekkor még Csűrös Ferencet említi leendő útitársaként, s még Madai Gyulát hívja, mivel Bodor betegeskedik. „Párizstól valami különöst várok, mert Párizs nemcsak az erkölcstelenség városa. — Akarat! Ez most a vezércsillagom!” — vallja meg barátjának.

Párizstól Oláh csakugyan valami rendkívüli, csodálatos, egész lényét, szemléletét forradalmi módon felszabadító élményt várt. Ismeretlen, új impressziókat, addig nem tapasztalt érzéseket, merész gondolatokat. Példaként lebeghetett előtte az újakra áhítózó magyar fróknak és művészeknek a század elején megkezdődött Párizsjárása, különösen az Ady, akiről nem is alaptalanul tétélezte fel, hogy elsősorban a párizsi élmények hatására találta meg igazi énjét, s azt, hogy a magyar földön eddig soha nem hallott dalokat énekeljen. Oláh Gábor, aki ez idő tájt még Ady egyenrangú riválisának érezte magát, abban is versenyre kelt, hogy szintén Párizsban akart megújulni, modernebb stílusra, hangra váltani. Görcsös elszántsággal akart szabadulni a maga hallatlanul sivár környezetéből. A Kar utca levegőtlen, szürke porfészekéből egyenesen a „Fény Városába” akart röppenni.

Megható kuporgatással gyűjtötte össze a párizsi út költségét. Az útitársak személye az utolsó napokban kicserélődött. Csűrös Ferenc lemondta az utat, s Madai sem vállalta. Helyettük az időközben felgyógyult Bodor Aladár, akivel már Erdélyben is együtt barangoltak 1906 nyarán, s a Bokréta-beli barát: Baja Mihály, akkoriban losonci lelkész csatlakozott Oláhhoz. Úti élményeiről Oláh is, Bodor is könyvet írt,² s mindkettő még azon év őszén megjelent. A két útirajz közül

* *Részlet a készülő életrajzból*

¹ *Oláh Gábor levelei Gyökössy Endréhez*. Kiadta: TÓTH ENDRE. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve — 1968. 607–608.

² *OLÁH G.: Keletiek Nyugaton*. 2. kiadás. Debrecen, 1900. Hegedűs és Sándor kiadása. A 3. kiadás 1919-ben jelent meg, a *Barangolások Erdélyben* című útirajzzal együtt.

BODOR A.: *Keletiek Nyugaton*. (Úti levelek Gyökössy Endréhez). Losonc, 1908. Kármán Zsigmond könyvnyomdája.

Oláhé az invenciózusabb, a lendületesebb, s ez keltette a nagyobb feltűnést. A kortársak közül sokan ezt tartották Oláh legjobb, legizgalmasabb művének. Bodor könyve számunkra két szempontból érdekes: Oláh jellemére, viselkedésére számos találó megfigyelést nyújt; másrészt tetten érhetjük, milyen ellentétes hatásokat váltott ki Ady szügesztív egyénisége s mindenkit állásfoglalásra készítő lírája egy kortárs költőből, aki ugyan nem tartozott a *Nyugat* köréhez, de kevesellte a konzervatív öregek „üres lantpengetését.”

A három magyar 1908. július 8-án indult nagy útjára. Pesten verődtek össze, előző este az egyik Duna-parti vendéglőben búcsúztak pesti barátaiktól.

Először Pozsonyban szálltak ki néhány órára, majd Bécsben töltöttek egy napot, tele álmélkodással és kurucos kifakadásokkal „a magyar vért zabáló kétfejű sas ellen.” Bodornak a világvárosias Ring tetszett inkább, Oláhnak a Stephanskirche fensége. Bodor szerint Oláh „itt mordulta el azt a hajlandóságát, hogy — az istenfáját — katolikussá lesz!” Oláh mindjárt verset is kanyarított *A bécsi Burg alatt* címen, mely több antológia révén a költő népszerűbb versei közé tartozik.

Július 10-én Salzburgot, 11-én Innsbruckot tekintették meg. Az osztrák városok tisztasága, a lakosok pedantériája elismerésre készíti őket, akik a poros, sáros, rendezetlen és rendetlen, alig kivilágított magyar városokhoz szoktak.

„Tirol a szabadság hazája, mégis elárulták Hofer Andrást. . . Wahrmand tanárt is szélnek eresztették, mert volt bátorsága kimondani, hogy a vallásfelekezetek mesterséges korlátai akadályozzák az emberiséget haladásában. . . A világot egy nagy hármasság hatalom igazgatja: Pap, Katona, Pénz; aki ezekkel ujjat húz, menthetetlenül elveszett”

— kommentálja Oláh a táj híres embereinek cselekedetét. Majd szinte dramatizálja azt a vitát, amely az Arlberg havasai közt vágatón vonaton zajlott le a két kálmínista magyar, Baja és Bodor között — a Biblia eredetéről és történeti megbízhatóságáról.

Július 12-ikén a Bodeni-tavon hajóztak Bregenznél. A német parttól, Friedrichshafenből odalátzott Zeppelin léghajója és hangárja. Ennek látványa Oláht arra lelkesítette, hogy régi álmáról, a repülésről medításon.

„Mennyi izgalom, mennyi újság, mennyi meglepetés vár ránk odafent, a felhők alatt! . . . A tizenkilencedik század embere felhőkarcolókban lakik, a huszadiké a felhők fölébe

kerül. . . Vajon mi lesz a végső tökéletességünk? Mert én Petőfi sóhajtását visszajára fordítom: Miért nem születtem ezer évvel később?”³

Bodor hosszú verset ír a keleti magyar nyugat iránti nosztalgijáról, *Magyar dalos Szentgallenben* címmel. Azt is ő jegyzi fel, hogy a Bodenitő tele van vitorlásokkal, a partja izléses villákkal, a kikötőben és a sétányokon elegáns, jókedvű úri nép szórakozik, nem úgy, mint nálunk, az elhanyagolt Balatonnál.⁴

Schaffhausenben, Zürichben és Baselben szintén megszakították útjukat, s néhány órás sétát tettek az ódon, kultúrált svájci városokban.

Éppen a Bastille lerombolásának ünnepén, Quatorze Juillet napján érkeztek Párizsba: pontosabban, este tíz órakor a Gare de l'Est-re. Azonnal belecsoportok az utcákat, tereket zajongva, vidáman előzőnlő, éneklő, táncoló emberforgatagba. Egész Párizs az utcán tolongott, a villamosok nem közlekedtek. Ők hárman fáradtan, éhesen, vidékiesen, csomagjaikat cipelve, a fénytől és a lármától kábán loholtak valamilyen szállás felé. Oláh így festi le százalmas megérkezésüket:

„Sodor bennünket az emberáradat, ismerős schol. Sürgönyünk deket jelzett, mi éjszakára érkezünk, párizsi barátaink nem várnak. Hajrá, neki a zsbongó Babelnek! . . Háromszínű kis papírzászló lobog az urak szalmakalapján, kokárda a nők mellén; bolondos jókedv és ölelkező testvériség mindenütt. Cigányzene, síp, dob, sőt harmónika mellett táncol Párizs fiatalága. . . A világ királynője, Párizs, vigad.

Hát mi, szegény keletiek!

Mint a cirkusz fényes porondjára kicsapódott új ló, először megtorpan, azután fülelve szétvizslat, majd reszketve megkezdi mutatványát — marsolunk mi is végig három nagy boulevardon. Baja Misi tót szalmakalapban, egy múlt századbéli öreg szatyorral, kampós kupecbottal; Aladár világhírű, megzöldült havelockjában, üstalakú gyászkalapjában; én esernyővel és fekete kufferommal. . . loholunk örült tempóban. . .”⁵

Éjjel két órakor végre sikerült szállást szerezniük Párizs egyik zughoteljában.

³ OLÁH G.: I. m. 13.

⁴ BODOR A.: I. m. 52–54.

⁵ OLÁH: I. m. 18–19.

Másnap délelőtt fölkerelkednek, megkeresik régóta Párizsban élő barátait, *Orbók Lorándot* és *Mezeit*, akit mindkettő csak a „kis jogász”-nak aposztrofálnak.⁶ Automobilba szállnak, hadd lássák a párizsiakat, hogy nem akárhány érkeztek látogatóba. A ciceronék magyaráznak, mutogatnak, dicsekednek szakadatlan. Az Opera-tér bábeli kocsizűrzavara, embertorlata láttán Oláh így kiált fel:

„Ez már Párizs, az embersűrűs, gigászi vadon, ahogy Ady Endre mondta. Egy iszonyatos szívnek érzem a dörömbölését, mintha Európa szívéből minden vér iderohanna össze s innen rohanna szét.”⁷

Egész héten tartott az ünneplés, a vigalom. Mintha Párizs el akarná kápráztatni fényeivel, vidámságával, zsiromlásával ezt a három tempós, túl komor, keleti filozoptert.

„Aki nem érti Ady költészetét, jöjjön ide, megérti. Páris, Baj, Mámor, Asszony: ez az új idők költőjének négybe szakadt műzsája. . .” —

Jelenti ki, mintha magát is meg akarná győzni, hiszen eddig ő sem állt egyértelműen Ady mellett. S már ő is az Ady szemével látja Párizst, sőt átveszi annak kedvelt frazeológiáját:

„Köröskörül az élet zúg, kacag, vihorász; cseng az arany és hull a vér.”⁸

Párizs túl hirtelen s minden átmenet nélkül kifordítja régi énjükből otthoni bőrükből ezeket a lomha magyarokat, főleg Oláht. Ő maga így számol be gyors pálfordulásáról:

„Soha nem hittem, hogy ilyen könnyen kizökkenjek magamból; huszonnégy órája sincs — és párizsi vagyok. Kívül még komor, konok paraszt, de belől már forrongó, ujjongó úr. Párizs az a város, ahol senki nem idegen. A szabadság, a művészet, a könnyelműség testvérekké avatja a négereket

⁶ ORBÓK LORÁND: (Pozsony, 1884 — Barcelona, 1924). Az egyetemet Kolozsvárott és Párizsban, a Sorbonne-on végezte. 1912-ben ő alapította az első magyar bábszínházat. Az első világháborúban a franciák internálták. Sikerült Spanyolországba szöknie, ahol később LORENZO AZÉRTIS néven sikeres drámákat írt spanyol nyelven.

⁷ OLÁH: I. m. 20.

⁸ OLÁH: I. m. 21.

a japánokkal, az oroszokat a törökökkel, a magyarokat a zúávokkal.”

Bodor is leírja, elítélő korholással, barátja színe-változását, frankofillé vedlését: „... makacsul rugdostuk egymást Gáborral, ki mióta Párizs járja, folyton kislelkűen legyalázza a magyart, az Ady Endre inponáló modora szerint, melyet azonban Oláh Gáborban nemtaláló divatnak tartok... Oláh Gábor megtagadja a magyar létjogát: csak a nagytömegű nemzeteknek van létjoguk, bele köll olvadnunk a szlávba. Ilyet vallani gyávaság vagy tudákosság.”⁹

Párizsi barátjaikkal bejárták a Montmartre-ot, a Champs Elysées-t, a Concorde és az Étoile teret, a mulatókkal teli Clichy boulevard-ot. Este a Moulin Rouge revűjét tekintették meg, melyben mindent s mindenkit kigúnyoltak: Zolát, Richepint, a rendőrséget, a nők választójogát. Oláht s Bodort legjobban egy pantomim ragadta meg, melyben egy fekete ruhás munkás és egy utcalány eltáncolja a szerellem ősi misztériumát, s a nő örök kiszolgáltatottságát. S megütköztek azon, hogy az egyik színben a Sphynxet egy tiszta meztelen lány alakította.

A barátok alaposan leszedik egymásról a keresztvizet útirajzaikban, Bodor az Oláh fukarságát, tanáros merevségét, óvatosságát pellen-gérez ki állandóan, Oláh pedig Bodort úgy festi le, mint akit minden libbenő szoknya megbolondít. Abban megegyeznek, hogy harmadik társukról, Bajáról, mindketten humorosan, némileg lekicsinylően beszélnek, s pap voltát folyton hánytorgatják.

De hát milyen is volt valójában a század eleji Párizs? Hiszen Oláhék csak átfutó vendégek voltak, akik a világvárosnak csak a felszínét, az ünnepi arcát látták. Gyönyörködtek a Louvre remekeiben, a Notre Dame-ban, Versailles pompájában, a szobrokban és a parkokban, a színházban és a mulatókban, a nappali forgalomban és az éjszaka fényeiben. De nem látták a hétköznapi, a dolgozó, a termelő Párizst, alig találkoztak munkásokkal. Ha hű képet akarunk kapni arról a korabeli Párizsról, mely a felszín alatt élt, s valójában nagy eszmei és művészeti áramlatok melegágya volt, más forrásokhoz kell fordulnunk. Egyik legmegbízhatóbb kalauz az akkor már évek óta Párizsban élő, sokoldalúan tájékozott s francia körökkel is érintkező Bölöni György könyve, melyből érdemes bővebben idéznünk.¹⁰

„Az a Párizs, mely Ady lábai előtt terült el, lényegében a mai [1934-es!] Párizs volt: ugyanaz az önző, egocentrikus város-óriása az ugyan-csak önző és egocentrikus Franciaországnak... Mindenféle üres területen, zöld gyepes síkokon, az eljövendő nagyobb Párizs körvonalain

⁹ BODOR: I. m. 105.

¹⁰ BÖLÖNI Gy.: *Az igazi Ady* – Bpest, 1955.

révedezett el a szem . . . Az utcákon egyfogatú kocsik gördültek, a bakon fehér viaszosvászon cilinderes kocsisok, akik mindig részecgek és mindig káromkodnak. Emeletes gőzvasutak pöfögtek . . . lovas omnibuszok másfélórát cammognak Párizson át . . . Egy világváros csöndes tükre sok-sok emberrel . . . aztán név szerint és renoméjuk után nyilvántartott vendéglőkkel s nem túlságosan sok kávéházzal . . . ahol polgárok, kokottok, irodalmárok, politikusok jól megférnek egymás szomszédságában . . . Az a Párizs, amit Ady látott, az 1900-as világiállítás ízlését és divatját árasztotta. Erős fűzővel összeszorított darázs női derekak. Domború keblek. Sonka ujjak. Virágokkal, tollakkal és madarakkal díszített óriási kalapok. A férfiaknál sétatálca, keménykalap, magas, szűk keménygallér, óriási nyakkendő . . . Az utcákon hódítani kezdenek a művészi plakátok, a legnagyobb festők a reklám szolgálatába állanak . . . Az utcák élete végtelenül zajos és csodálatosan tarka. Utcai árusok, kofák, javító munkások, székfonók, asztalosok, köszörűsök, üvegcsék: mind még középkorias szokások éneklős kiáltozásával kínálgatják magukat . . . Az utcasarkon a nap minden szakában énekesek . . . A Quartier Latin-ben még szunnyadt valami a hajdani bohémságból . . . ”¹¹

Oláh Gáborék az Hotel des Bernardins-ban, a Quartier Latin közepén ütöttek sátrát, onnan indultak naponta újabb felfedező portyára. Délben egy diák-vendéglőben ebédelték a Boulevard Saint-Germain-en, ahol 1 franc 25 centime-ért levest, sültet, főzeléket, tésztát és fél liter bort kaptak. Napközben fáradhatatlanul járták a várost, a Luxembourg- és a Tuileriák kertjét, a Palais Royal-t, a Szajnapart könyvtárúrait és a Szajna hídjait, felmentek az Eiffel-toronyba, a Sainte Chapelle kápolnába; a Pantheon előtt Rodin Penseur-jében, a Louvre udvarán a Gambetta, Comédie Française előtt Musset szobrában gyönyörködtek.

Napokon át visszatérő vendégei a Louvre-nak, a Luxembourg-Múzeumnak. Elmentek a Comédie Française-ba, ahol Corneille: *Horace* és Molière: *Botesindta doktor* című műveit nézték meg. Oláh iratai között fennmaradt a színház műsorfüzete, melynek üres oldalain két versének (*Párizsban nagy voltam* és *Álmodó szobor*) ceruzás fogalmazványa található 1908. augusztus 1-i keltezéssel. E két versen kívül a *Rabló hadjáratok*, *Párizs leánya*, *Madarak Párizsban*, *Itt a gallok hazájában*, *Új Görögország*, *Az Élet ormáról lenéztem*, *Bacchus koszorús kocsiján*, *Fekete igék*, *Csend, az én szeretőm* és *Az én két asszonyom* című költeményeit írta Párizsban.¹²

Ezekben a versekben azonban még csak a téma tekinthető újnak. Mindnek köze van Párizshoz, az emóciót kétségtelenül Párizs váltotta

¹¹ BÖLÖNI: I. m. 51–53.

¹² Déri Múzeum, Irodalmi Adattár, 45. sz.

ki, és impressziói is ott keletkeztek, de a mondanivaló még a régi hangon, a szokott formákban szólalt meg. Csak a nyelv keresettségén, ideges vibrálásán érezhetjük a költő viaskodását, mely legtöbbször még nagyot akaró és nagyot mondó szólamokban nyert kifejezést. Csak a szándékot, az erőfeszítést, a lihegést érezzük; az eredmény sovány, a szenvedély mesterkélt. Jó példa erre *Az Élet ormáról lenéztem* c. verse, mely szinte magába sűríti a költő akkori ellentmondásos magatartását és a versek amorf, átmeneti jellegét:

Innen, az Élet ragyogó ormáról,
Ködbe veszett kis valami hazám.
Ércinges Kárpátja, barna Dunája
Páris zajából egy picike szám.

Hol vagy most, egekre csapkodó hajrá,
Magunkat imádó gőg szava, hol?
Egy örök tenger morajlik fölötted,
Zátonynak ver és az örvénybe tarol.

Jöttem, magyar puszták ködóriása,
Hódítani, birokra, francia, veled.
S te gyermeki Dávid, esetlen voltomat
Büszkén magadhoz leöleled.

Ijesztő árnyamat szertezilálad,
Parányivá törpítsz, én mesterem.
Ahogy te dalolsz most, táncomat én is
Abban az ütemben keringelem.

Rózsák vizével fürdeted orcám,
Tükörpalotában vezetsz körül,
Lelkem márványát csiszolod, fejtéd,
A Gloire-od lobog szövétnekkül.

Zenével költesz, dalokkal altatsz,
Kilopod lelkemet egyszer, tudom
Akkor a Tisza: csak egy magyar álom . . .
Akaratod lesz az akaratom.

Óh, dübörögj hozzám, Kárpát zivatarja,
Puszták szellője: szólíts, dalolj,
Dobogj hazahívón, országom szíve,
Hadd találjak rád valamikor.

Te nagyszerű vég, magyar halálsors,
Korbácsold lelkemet, ragadd haza.
Mert ha én egyszer elvesztenélek,
Szép kis országom: nem látsz soha.

A verseknél sokkal színesebben, szárnyalóbban és érzékletesebben vall Párizs iránti rajongásáról Oláh – prózában:

„Párizs! Lassanként kezdelek megismerni és megirigyelni. Irigyelem gyönyörű márvány szobraidat, szökőkútaidat: kitalne belőlök mocsaras kis hazám minden városára kettő-három. Irigyelem képtáraidat, múzeumaidat; be tudnám velök ékesíteni Magyarország minden pusztá templomfalát. Irigyelem hatalmas és mégis kecses épületeidet; mesebeli várost varázsolnék belőlük a hortobágyi és kunsági pusztákra. Irigyelem vidám, munkás, gyermekes népedet, meg tudnám velök építeni a magyar holnapot. Irigyelem rettentő Napoleonnodat, aki két világ minden gazdagságát megrabolta. . . Óh, ha fiadnak születhettem volna! Ha kedves, tökéletes nyelved zenéjét lüktetné a vérem: akkor igazán lett volna belőlem valaki. Így paraszt a hazám, a vérem, a környezetem; porba és butaságba fojtanak kegyelmes isteneim. Barbár keleti betörő vagyok csak szépséged palotájában!”¹³

Mintha egy sodró ritmusú, hömpölygő szabadverset olvasnánk. Oláh ekkor még sokkal árnyaltabban, adekvátábban és felszabadultabban fejezte ki gondolatait és érzelmeit prózában, mint versben. A múlt örökségével való birkózásáról, vonzalmáról az újhoz, önhittségében is merész céljairól sokkal plasztikusabb képet kapunk prózája nyomán:

„Sokáig bódorogtam a tisztos múlt letarolt mezején, míg utamra találtam. Most már rajta vagyok, célnak megyek. Óh milyen nehéz volt elvetni a régi cafrangokat, a megszokott nyelvforgást, az öntudatlanná vált izommoccanásokat. De fölégettem mögöttem a hidat; vagy leszek valaki vagy elveszek. Szavam magyar, képzeletem több mint magyar, enyém a jövő. . . Kizengem a magyar nyelv erejét és báját, felhasználom minden formáját, új összetételekkel gazdagítom; megfestem a magam lelki képét – és jóéjszakát. Új utakat nem jelölök az Emberiségnek, mert új utak nincsenek. . . Nagyságomban hiszek, helyemet az újak közt jól tudom. . .

¹³ OLÁH: I. m. 27.

Soha nem engedtem másnak, csak magamnak, meg a Természetnek.”¹⁴

Július 23-án a Párizst már második hazájának valló Adyval is megtörtént Oláh Gábornak és társainak első találkozósa. Ady hírneve akkor volt fölfelé ívelőben. Pár hónappal előbb jelent meg a *Vér és arany* szokatlan izgalmakat és vitákat kiváltó kötete. A három vidéki költő, aki szintén nem volt már ismeretlen az ifjú lírikusok között, irigykedéssel vegyes érdeklődéssel figyelte s fogadta Adyt.

Az első személyes találkozás lefolyásáról alig kapunk konkrét leírást. Sem Oláh, sem Bodor nem részletezi, kinek a révén, hol ismerkedtek össze Adyval, s azt sem: hogyan viselkedett, mit beszélt Ady. Mintha nem volnának tudatában az Ady rendkívüliségének. Vagy inkább mintha szándékosan hallgatnának, s általánosságban mozgó beszámolójukkal azt akarták volna éreztetni: nem tulajdonítanak nagyobb jelentőséget az Adyval való személyes találkozásnak. Bodor pl. ezt írja: „Ady Endre hiszen a Szajnában s mindig újra bízva vár tőle új illúziókat. *Vele voltunk ma délután.* [Kiemelés tőlem. T. E.] Ady, olyannak ismerem, tudja, hogy az életnek elérhető értelme: az illúzióban rejlik. Ezt keresi ő egyszerű mámorokban, soha el nem pusztítható, megújuló nagy bizakodással...” Ezután két oldalon keresztül medítál Ady költői zsenijéről, igen felelős módon értékelve. Egyik mondatában magasztalja, a következőben lesajnálja. A végén megvédi azoktól, akik azt állítják, hogy Ady Baudelaire és Verlaine tanítványa s utánzója.¹⁵

A leírásokból csak annyit lehet kihámozni, hogy a találkozó a Tuileriák kertjében zajlott le, s hatan vettek részt rajta (Ady, Orbók Loránd, Mezei s ők hárman). Igen sokat beszéltek az erkölcsről, főleg a nők erkölcséről. Végül megtudjuk, hogy vacsorára „Veszprémi uram magyar kocsmájába” tért a kompánia.¹⁶

Oláh Gábor, mielőtt a találkozóról beszámol, feltűnő rokonszenvel s Bodornál sokkal megértőbben és hozzáértőbben vall Ady Endréről és költészetéről. Oláhnak ez az első írásos értékelése Adyról, s máris találon igaz portrét fest, melyben egyszerre jelen van az esszéista beleérező nagyvonalúsága és a filológus analízáló készsége, pontoságra törekvése:

„Párizs Bakony, embersűrűs, gigászi vadon, jól tud rejteni. Rejti a jövőt, nagy forradalmak csíráját, rejti a bűnt, a szegyet és a hazátlanságot. Rejtegeti barna hajú, csigás hajú

¹⁴ OLÁH: I. m. 32–33.

¹⁵ BODOR: I. m. 113.

¹⁶ BODOR: I. m. 114.

Ady Endrét is, akit jobbról arcul csapott, balról megcsókolt a hazája. Szegény Ady Endre, dalolója Párizsnak, a Bajnak, a Mámornak, az Asszonyoknak, hát olyan nagyot vétettél volna, hogy megfeketedtél a kiátkozásra? Dehogy. Hiszen ma már mindenki tenyerén hord, van neved, iskolád, aranyad... Alig van zenéje dalaidnak; magadban való mormolások, fájdalmas felkiáltások, hangtalan gondolatok azok... Van benned sok nőies vonás, affektálás; szeretsz sírni, rágalmazni, féltékenykedni, szeretni mint az asszonyok... Férfikarod Máriától Veronikáig ívellik, mert bús hím vagy, a halál rokona vagy, mint minden boldogtalan a világon. Azért téged soha nem szeretnek az Élet tisztavirág-emberei...¹⁷

S e tanulmányoknak is beillő, telitalálható írói lélekrajz után, mely Hatvany Lajos tetszését is kiváltotta, ilyen szenvedélyes szavakkal manifesztálta a szerelemről vallott nézeteit:

„Összejöttünk. Pap is volt köztünk, hát kísértett az erkölcs és az erkölcstelenség roppant fabáb szelleme. Mi az erkölcs? Ha zárt ajtók mögött csókolózunk. Mi az erkölcstelenség? Ha nyílt utcán csókolózunk. Párizsban nyílt utcán úgy csengenek a csókok, mint Debrecenben zárt ajtók mögött. Persze, Párizs erkölcstelen, Debrecen puritán. Óh, lehullott leánypárták, titkos bitangságok, elfojtott ördögtüzek, ti tudátok igazat mondani! A francia így gondolkozik: az élet a szerelem; mit szégyelljem, dugdossam a szerelmet, ha volt orcám születni, élni? Mi nagyon egyházasan fogjuk fel az életet; a francia játszik vele. Neki minden játék; a szerelem a legkedvesebb és legraffináltabb játéka. Nekem, szomorú magyarnak, élethalál kérdés, amelybe csakúgy belehalok, mint Ibsen hősei az igazság keresésébe. Milyen sivár is az én erkölcsös életem! Mit érek vele? Bolondabb vagyok az utcai kutyánál. Huszonnyolc esztendő óta éltem és nem csókoltam soha szerelemből és nem csókolt senki szerelemből. Gyáva voltam, becsületes voltam, nem mertem csókolni. Rám kiáltott esztétikai érzéseim őre, hogy csúf vagyok! Az ajkam

¹⁷ OLÁH: I. m. 28 – 29.

vastag, ízléstelen; csókolni pedig csak a legszebbet akartam. Verjen meg az öreg isten minden esztétikai érzést, minden gyávaságot! Az élet elszáll fölöttem s én nem tudom, miért is élttem? Huszonnyolc esztendő – és nulla csók!”¹⁸

Azért idéztünk a meditációból ilyen részletesen, hogy saját szavainal bizonyítsuk: Oláh Gábornak a szerelemről vallott felfogása nem állt ellentétben az Adyéval. Sőt: a szigorú debreceni kálvinista szellemmel állott szemben, Párizs – és Ady hatása – csak fölszabadította az eddig visszafojtott, latens érzéseit. Hiszen éppen az egyház merev doktrínáit nem tűrő s azokkal folyton összeütköző magatartása miatt kellett néhány év múlva a Kollégium kötelékéből botrányos körülmények között távoznia.

Itt kell helyreigazítanunk Király Istvánt, aki Oláh előbb idézett kijelentéseit – az Ady szájába adja. Ezzel Oláh – aki különben ekkor még sok más kérdésben tényleg retrográd nézeteket hangoztatott –, olyan színben tünteti föl, mintha a szerelemről hasonló álszent, pietista elvei lettek volna, mint a debreceni puritán kálvinizmusnak. Idézzük Király István könyvének passzusát: „Az emberi felnőttséget, az »őszinte, szabad, becsületes emberi lelket« érezte kockán forogni a költő [Ady] ilyen esetekben. S ha a kettő között kellett választania: az elmaradott falusi társadalom kiskorúságban tartó, hazugságra kényszerítő moráljával szemben ő inkább a polgári Franciaország kendőzetlenségének az oldalára állt: Oláh Gáborral és Baja Mihállyal vitázva – 1908-ban egy augusztusi délután a párizsi Tuileriák kertjében – az »erkölcstelen« Párizs nyíltan csattanó csókját védte a puritán Debrecen zárt ajtóinak mögött történő »disznóságaival« szemben, »A francia úgy gondolkozik – mondta: – az élet a szerelem; mit szégyelljem, dugdossam a szerelmet, ha volt orcám születni, élni.«”¹⁹

★

Sokkal bővebben foglalkozik Oláh is, Bodor is az Adyval való második találkozásukkal, mely augusztus 11-én történt, az elutazásuk előtti napon. (Baja Mihály már előbb, július utolsó napjaiban hazautazott, ahogy Oláh maliciózusan megindokolta: mivel Párizsban nem főztek töltött káposztát és a Notre Dame-ban nem tartottak kálvinista istentiszteletet).

¹⁸ OLÁH: I. m. 29. BODOR így summázza könyvében (melyre KIRÁLY szintén hivatkozik) a szerelemről szóló vitájukat: „A Tuileriák kertjében mi haton, mint arra igen hivatottak, az erkölcs mivoltát mérlegeltük, tömérdek magán és közpélda alapján állítva föl tételeinket. Őtüknek végeredménye: a franciák erkölcsösek, (mert megfelelő nyíltsággal csókolóznak,) a németek erkölcsös disznók, (mert eltitkolják csókjaikat,) a magyarok erkölcstelen disznók, (megokolásra nem szorul).” BODOR: I. m. 114.

¹⁹ KIRÁLY I.: *Ady Endre*. – Bpest. 1970. I. k. 419.

Bodor Aladár ilyen képet fest e találkozásról:²⁰ „Veszekedett búcsúvacsorát csaptunk, Ady Endre is eljött. A St. Michelen kezdődött a tor, hol beszélgetésünket el-elyomta egy női zenekar

Éjfélig mégis a magyar irodalomnak összes utóbbi korszakaival elkészültünk, mind ott volt már a lábunk alatt, levágva, szétrugdálva . . .” S elsorolja, hogy nagy ivásba kezdtek, előbb bordói, majd provánszi borokat ittak, végül pezsgőt is rendeltek. Még a tartózkodó, tejivó Oláh is felfüggesztette absztinenciáját. Bodor helyenként dramatiszálva adja vissza az erősen borközi állapotban elhangzott beszélgetést:

„Ady fölkacag: — Szabolcska? Adjatok papírost, két perc alatt írok Szabolcska-bácsi verset. — Két perc alatt kész volt. Különben én is írtam két perc alatt Ady-paródiát.

Ady anyás szeretettel és költői ledölyföléssel beszél költői hitsorsosairól, követőiről.

Oláh: — Ady Endre, megmutatom, hogy utol foglak érni!

Én: — Pihá, Gábor, utol csak azt érheted, akinek útjára szegődöl. Törj új utat, vagy —

Mezei (tölt): Ez a fekete zongora!

Adyból egy vitaroham végén kitört a magyar fertályoligarka: — Az istenfáját, nekem nincs régi gyökerem, nekem?

(Kivágta a kopott keresztlevelet). — De Diósd et Lelle!”

Bodor további elmélkedése Ady jövőjéről és követőiről, számunkra érdektelen. Megtudjuk még, hogy éjfél felé konflison a Montmartre-on levő Rabelais mulatóba hajtottak s az egész utat mámoros jókedvvel végigkacagták, dalolták. Oláh azonban visszahőkölt a mulató fényes kapujában, s kijózanodva hazatért szállodájukba.

Oláh Gábor, mintha tudatában lett volna a találkozó fontosságának, Ady személyét helyezi annak központjába, s plasztikus, lendületes sorokban örökíti meg mámoros éjszakai mulatásukat. Könyvének legszébb, ma is élvezetes lapjai ezek:

„Ady Endre megint eljött hozzánk, búcsúestére. Bolond egy este volt, bohém egy este volt. A nagy bánatfiú felült asztaltrónusára, asszonyos mosolygással koronázta magát a világ első költőjévé, úri göggel sajnálta le a más úton futókat. Ilyenkor meggyűlt keserűség az egész ember. Undorodik a magyarság aljától, pedig maga is magyar bordában szótt elégedetlen. Szereti józanul a zsidóságot, mert erős intellektuális fajtát lát benne, s bevallja, hogy közönségének nagy

²⁰ BODOR: I. m I 44 - 47.

zöme zsidó. Adyt akkor kicsinyelem, mikor legelső kultúr-magyarnak hiszi magát, s átkozza a nála hatalmasabbakat; Párizsban élni még nem minden. . . Ady népszerűsége páratlan; alig tudok példát magyar földön ilyen sikerre. Megérdemelte. Csak le ne buktassák onnan, ahová véres verejtékkal felcsatázta magát. . . Kicsiben egy új Petőfi szerepét akarja mostanában játszani: a költészetben megvívott forradalom után szociális forradalmat énekel, lázító verseket ír a Népszavá-ba, amelyeket bizalmasabb perceiben kissé szégyell. Nem is termett ő barrikád-harcosnak, sokkal puhább, szőnyeget szeretőbb, gondolatok embere. Van benne valami kálvinista sivárság, valami költőietlen röghöz tapadás: asszony, bor, pénz, ezek a megfogható istenek az ő istenei. . .

Úgy hajnali két óra tájban már keringőt járt a lelkünk. . . Pezsgővel itatjuk a rendőröket, a bánatos konflislovat. Ady Endrének szárnyai nőnek, repül, de lefelé. Öten fészkelődünk föl egy kis kocsiba, felharsan a parancsszó: En avant a Rabelais-ba! Megindulunk. . . Ordít belőlünk a zabolátlan jókedv, langeszünk tudatában tornyosodik a lelkünk. . .

Ady gyermekesen nyújtja ki kezét a Szajnára: »Nézzétek gyerekek, a Szajna, a Szajna!« És tapsol neki a régi hű szerető örömeivel. A kis Mezei feláll a kocsiban és francia nyelvű harsogással veri arcul a csillagos eget. A Szajna hídján vidám kokottok robognak el mellettünk, kendőt lobogtatnak s megéljeneznek. . . Loránd úr . . . hamuszín hangon szavalja Ady versét: »Máriától Veronikáig ívelnek el a férfi karok.« Én a kocsi sarkába szorulva élvezem az eleven örületet. . . Adyból kitör a magyar keserűség: »Ti kutyák, ti éltek kilencven esztendő, én holnap meghalok.« Azután fakó víziók tolulnak a fejébe: »Ötven évig nem jön utánam nálam nagyobb költő. Voltaire óta egy igazi költője volt a világnak: én vagyok!«²¹

Oláh és Bodor útirajzain kívül Bölöni György szintén megemlékezik az Adyval való találkozásáról. Bölöni, aki Ady párizsi életének nemcsak krónikása, hanem a költő legbizalmasabb híve s barátja volt,

²¹ OLÁH: I. m. 61–62.

mint résztvevő ír a találkozóról, s kritikus megjegyzéseket fűz az Oláhék által festett Ady-portréhoz:

„Erre az időre esik Oláh Gábor, Bodor Aladár és Baja Mihály látogatása Adynál Párizsban. Mindhárman pályájukon félig-meddig már elhelyezkedett emberek ők s költők az akkori generációból bizonyos kálvinista vidékies mellékkizzel. Mind a hárman másként nézték Párizsban Adyt, amint velük elszórakozott és politikáról, irodalomról s legtöbbit önmagáról elvitázott. Bodor Aladár ragaszkodással, melegséggel és a nagy költőnek kijáró hódolattal nézett rá. Baja Mihály, a kicsi, zömök, református pap, bizonyos tartózkodó zsénnel és felmelegedés nélkül. Oláh Gábor Debrecenben Ady kezdő éveinek tanúja volt és nála a pályatárs kritikás és méricskélő szemlélése vont szemé elé ködöt. Irigység is lapult benne, itt-ott nyíltan is fullánkoskodott. Ezért bombasztos kiszólásokkal, duzzadó szólamokkal állandóan rosszul látta Adyt. *Egy alkalommal együtt voltam velük és figyeltem, hogy Ady a felé lövellő sugarakra miként reagált.* [Kicmelés tőlem. T. E.] Mulatságosan nézte Baját, borozó cimborás kedvvel Bodort és dacos göggel, kihívó föllénnel Oláh Gábort. A három költő közeledésében akaratlanul benne volt a vidéki kálvinizmus vizsgáztató számonkérése, sőt rosszállása, amint a költő életét egyeztettek a verseivel. Ady észrevette ezt, és ha őszintéskedett is, inkább túlzott és ugratta őket. Ezért kirívó és félreértett az a portré, amit Oláhék »Keletiek Nyugaton«
útleírásukban Adyról rajzoltak.”²²

Bölöni György tehát úgy adja elő a nevezetes találkozó történetét, hogy azon maga is részt vett. Erre vallanak pontosnak tűnő jellemzései, konkrét megfigyelései. Azonban az a különös, hogy sem Oláh, sem Bodor nem említi, hogy Bölöni szintén jelen lett volna, sőt a nevét sem írják le. Mindkét alkalommal csak Orbók Lorándról, a drámaíróról és Mezeiről, a franciául jól beszélő, szintén bennszülött párizsinak számító „kis jogász”-ról beszélnek, akik Adyt elkísérték a találkozó-sokra. Mezeit, akit Ady famulusaként is emlegetnek Oláhék, az Ady-irodalom nem ismeri. Ha Bölöni csakugyan részt vett az egyik találkón, az csak a július 23-i lehetett, mivel a másodikon Baja már nem volt jelen. Meggondolandó, hogy Bölöni könyve az események után negyedszázad elteltével látott napvilágot, Oláh és Bodor pedig napló-szerű feljegyzéseket vezettek párizsi élménycikről, s könyveik már pár hónap múlva kiadásra kerültek. Valószínű, hogy Bölöni csak az Oláh útirajzát ismerte, mert a Bodor könyvéből láthatta volna, hogy az sem állt egészen az Ady pártján. Az is lehetséges, hogy maga Ady mondta el Bölöninek a találkozás történetét, s később Bölöni teljesen jóhiszeműen úgy regisztrálta azt, mint a saját impresszióit.

★

²² BÖLÖNI: I. m. 146.

Augusztus 12-én indult haza Párizsból Oláh és Bodor. Ekkor Belgiumon és Németországon utaztak keresztül. Brüsszelben kiszállva, Oláh a Peselő fiu szobráért lelkesedett, s Debrecenben akarta felállíttatni a mását, a prúd civisek botránkoztatására. Kölnben a Dóm láttán estek ámulatba. A Rajna mentén utaztak tovább, Frankfurtban, Nürnbergben és Münchenben szintén megszakították útjukat egy-egy rövid városnézésre. Salzburg és Bécs éppen az agg császárt ünnepelte.

Augusztus 20-án, a Szent István napi ünnepségekre érkeztek Pestre. Oláh még ott töltött pár napot barátai társaságában, s utána indult vissza szülővárosába. Könyvének utolsó sorai megrendítően érzékeltetik lelkiállapotát hazatértekor. A Fény Városából, ahol belekóstolt az emberi és művészi szabadság izgalmasan új, tág horizontú világába, visszazuhant kicsinyes, unalmas, ízléstelen, zsíros és poros városkájába:

„Mikor beléptem Debrecenbe, halálos idegenség meredt rám. Mindig, mindig ezt érzem, valahányszor hosszabb idő múlva visszahanyatlok bele. A csendes nemlétel gunnyaszt a csonka kis tornyon; olyan alacsony minden, hogy csak az eget látom. Valami sűrke zaj, álmos hánykolódás kapaszkodik el a fülemig. Csak a Nagytemplom áll eleven-komolyan, mint kétféjű gárdistája a lelkek Urának. Az öreg kollégiumból mély zsidóság morajlik ki; jól ismerem ezt a zajt: a nagy könyvtár tenger könyvének írótabora siserahadázik elébem, megérették, hogy én jövök. Üdvözlég, ezerfejű Cézár, egy halni nem akaró köszönt.

Benyitok Kar utcai kis házunkba. A szívem úgy ver, mint szerelmi találkozón. Vajon ki ugrik legelőször elébem? Az udvaron senki. A szobában senki. Halálos, halálos csend mindenütt. Teremtő Isten, hát ez az én hazám? Az asztalomon finom ócska por; a könyveimet kezdi beszőni két fiatal pók. Egy pár hervadt koszorú a falon. Hiszen ez koporsó! Eleven halottak koporsója. Bezárom üveges ajtaját, leomlok a sötétben és siratók hijján siratom, siratom szegény magamat.”²³

★

Oláh Gábornál a Párizsban eltöltött egyetlen hónap egész életére és munkásságára kiható fordulatot jelentett. Nemhiába sokat várt ettől az úttól: sokat is kapott. Eleve szomjasan, felajzva és befogadásra készen ment erre a találkozóra. Sokat nyert új impressziókban, él-

²³ OLÁH: I. m. 77.

ményekben, látókörének és szemléletének hirtelen kitágulása, ismereteinek gazdagodása révén. Összehasonlíthatta hazája szociális és kulturális elmaradottságát a franciák s általában a nyugati népek szabadabb, műveltebb életformájával. Adyval való találkozásai arra is ráébresztették, hogy Ady Párizs iránti rajongásának és a magyar ugar elleni gyűlöletének reális okai voltak, s egyáltalán nem a „nyugatos költők által felvett manir”-ról volt szó, amivel a konzervatívok rágalmazták.

A hatás azonban Oláhnál mégis inkább esztétikai—vizuális volt, nem kontemplatív—érzelmi. Bölönitől tudjuk, hogy Ady, akivel éveket töltött Párizsban, alig járt a Louvre-ban vagy más múzeumokban és tárlatokon; idejének nagy része Lédák lakásán, kávéházakban vitakozva és újságokat olvasva, vagy mulatókban telt el. Adyt a franciák politikai radikalizmusa és a párizsi élet nagyvonalúsága érdekelte, Oláht inkább annak esztétikuma.

Oláh Gábor nem járt többet Párizsban, de később is, naplójában, verseiben mindig nosztalgikusan és boldogan emlékszik vissza a „Fény Városára”, melynek ifjúsága legmámorosabb napjait köszönhette.

Kerek harminc év múlva, 1938-ban írta meg részletes verses önéletrajzát, *A bérkocsis fiát*. Fantáziája újra kigyullad, amikor életének legnagyobb kalandját férfi-lírája őszinte hangján éneкли el:

Hol élek én? Pusztán, faluu?
 Ady tündér Párizsba jár,
 Ady: új, naptollú madár,
 Úgy énekel, sír és dalol,
 Hogy a mennybolt rá lehajol . . .

Vad vágy sodor Párizs felé.
 Széchenyi lelke támad
 Újjá bennem. Nem nyergel-é
 Megint halált lebágyadt
 Kicsiny hazám? Keletre néz
 Még vissza s vonja Nyugat;

Nem Nápoly kell nekem, örök
 Vággyal Párizs felé török.
 Meglátni s élni Reszketek.

Bevágatok; lovam liheg,
 Szívem új bánat lepi meg:
 Köröskörül zengő világ

Kacag, dalol, táncol, kihág.
 De itt szabad, amit nekem
 Tilt a testvér s az idegen.
 Táncol Párizs hat éjszakán.

Ledőlt Bastille! A rab szabad.
 Ni, mintha lomha lábamat
 Szárnyak öveznék — szállanak
 Velem tornyok, szobrok, falak.
 Itt cseng az élet! Csillagok
 Színes fényével szétragyog
 Piros, kék, lila lámpaláng,
 S a Szajna bársonyt fest aláink.

Morajlón örölsz, Nagy Malom,
 Órlesz, behullt magot. Vajon
 Mit ad majd lisztemért hazám?
 Kiönt? Vagy tán siratva szán?
 Hogy merre hullott rossz fia?
 Olyan vad vágy sodor, hogy a
 Szívnek meg kell hasadnia”²⁴

★

²⁴ OLÁH: *A bérkocsis fia*. Déry Múzeum. Irod. Adattár, 125. sz.

Oláh útirajzának váratlanul nagy visszhangja keletkezett. Egy éven belül két kiadást ért el. Hatvany Lajos azon nyomban elismerően reagált rá, s Rákosinak azt is szemére vetette, hogy Oláh verseit Ady ellenében alaptalanul feldicséri, de süketen hallgat az útirajzáról, mely „a legérdekesebb, legkülönösebb könyvek egyike”. Majd így folytatja, tőle szokatlan magasztaló jelzőkkel: „Oláh könyvét a tudatosság hatalmas készsége, a vak ösztön creje, biztonsága, bája, a lélekkitárás vezeklő, gyónó, s indiszkrécióiban, szemérmertlenségeiben is művészi nyíltsága, a kíváncsiság, szűzi benyomás frissesége . . . teszi emlékezetessé.”²⁵ Hatvany nemcsak a nyilvánosság elé szánt, polemikus jellegű írásaiban, hanem az Oláhnak szóló leveleiben is a teljes elismerés hangján beszél a könyvről: „Ekkor olvastam el – véletlenül – *Keletiek Nyugaton*-ját. Nagy öröm volt. Pesti könyvkereskedők a tanúim, hány példányt rendeltem s ajándékoztam el. Mikor Berlinben barátaimnak adtam, nem tudtam róla, hogy a könyvről tárcázgatnak. Akik Berlinben olvasták, mind el voltak ragadtatva. Kétségtelen, éreztük a Pimodan-próza hatását, de haladást is.

Rákosi cikke bosszantott, hogy a *Keletiek Nyugaton*-t meg se említi. Ez az ember vak.”²⁶

Hatvany egy későbbi levelében arról ír Oláhnak, hogy szívesen kiadná az útirajzot az ő tulajdonában levő „Nyugat Könyvtár” sorozatban, sőt a tiszteletdíj összegét is említi. A könyv azonban mégsem jelent meg itt, valószínű amiatt, hogy Oláh Gábor a második kiadás előtt eladta a végleges kiadás jogát a debreceni Hegedűs és Sándor cégnek, amely 1919-ben harmadjára is megjelentette a könyvet.

Az Oláhnál és Hatvanynál egy nemzedékkel fiatalabb, s népi szemléletű Féja Géza szintén ama kevesek közé tartozik, aki Oláht – minden hibájával és felemáságával együtt – az Ady-nemzedék többre hivatott értékének, bár „torzult értékének” vallotta. A népiek ideológiáját reveláló irodalomtörténetében ezt írja Oláhról: „Valamikor Ady Endrével járt Párizsban: Ady Endre, az együtt-indulás és Párizs egyaránt megártott neki. Oláh Gábor olyan »feldobott kő« volt, mely visszazuhant a debreceni földre . . .”²⁷

Egy másik, jóval későbbi írásában Féja azonban sokkal melegebben foglalkozik Oláh Párizs-élményével és a *Keletiek Nyugaton*-nal, melyről megállapítja, hogy „legszebb önvallomásaink sorába tartozik”, „mint korrajz is mindmáig változatlanul izgalmas”. Sajnálatosnak tartja, hogy ez a könyv, mely Móricz *Hét krajcárjával* egy-

²⁵ HATVANY L.: *A nagyváradi honlaposok és a budapesti lírlaposok harca*. Húszadik Század 1909. január. 66-74. I. A cikk megjelent HATVANY: *Ady* c. munkája I. kötetében is. Bpest, 1959. 58.

²⁶ Hatvany Lajos levele Oláh Gáborhoz. Valószínűleg 1909. január végén írható, mivel Oláh levele 1909. január 16-án kelt. Déri Múzeum, Irod. Adattár, *Oláh-levélezés*.

²⁷ FÉJA G.: *Nagy vállalkozások kora* - Bpest, 1943. Magyar Élet kiadása. 234.

szerre jelent meg s erényei miatt egyenrangú félként vehetett volna részt megújuló szépprózánk versenyében, Hatvany elismerésén kívül alig kapott érdeme szerinti méltatást. „A *Keletiek Nyugaton* izgatón mutatja, hogy mi lehetett volna belőle kedvezőbb csillagzat alatt, de azt is megvilágítja, ami ténylegesen lett.” Dícséri pontos realizmusát, találó iróniáját, nyelvi gazdagságát, olykor szecesszióba hajló stílusát, vad fantáziáját, bátor és kendőzetlen, olykor brutális, s magát sem kímélő őszinteségét. Csak eredendő idealizmusát nem tudta kinőni s — Féja szerint — ez vitte bele az Ady elleni oktalan s kilátástalan, időleges küzdelmekbe. S arra nem volt önkritikája s képessége, hogy a saját adottságait meghaladó, csábító, de eleve kudarcra ítélt vállalkozásoknak ellenálljon. Féja azzal búcsúzik Oláhtól, hogy mindig vitázik vele, de bevallja, hogy a *Keletiek Nyugaton* máig egyik legkedvesebb könyve. Az imponál neki, hogy „az esetlenül mozgó Oláh Gábor, aki holtig viselte a tiszántúli szegénység stigmáját, a barbár szent mohóságával, a kultúrember áhítatával és a hivatott művész szüntelen lényegre tapintó megérzésével fogta meg, fejezte ki Párizs lelkét. Párizs-élménye a maga természetes erejével emelkedik Ady Endre Párizs-rajongása mellé.”²⁸

TÓTH ENDRE

²⁸ FÉJA G.: *Oláh Gábor vallomása* — Alföld. 1971. 1. sz. 3–6.